

Wprowadzenie

JACEK CZAPUTOWICZ

Książki wydawane przez Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych są poświęcone różnym aspektom teorii stosunków międzynarodowych. Podsumowują one coroczne konferencje Towarzystwa, których celem jest przyczynienie się do rozwoju teoretycznej świadomości polskiego środowiska naukowego. Wydane wcześniej tomy dotyczyły interdyscyplinarności nauki o stosunkach międzynarodowych oraz poziomów analizy stosunków międzynarodowych¹. Niniejszy tom poświęcony jest realizmowi w nauce o stosunkach międzynarodowych.

Realizm uznawany jest za najstarszą, a zarazem najważniejszą teorię stosunków międzynarodowych. Po zakończeniu zimnej wojny utracił wielu zwolenników, jednak rozwój sytuacji międzynarodowej w ostatnim czasie potwierdza prawdziwość wielu jego założeń. Naruszanie prawa międzynarodowego przez państwa dążące do realizacji swoich interesów za pomocą polityki siły, jest dzisiaj częstsze, niż jeszcze kilka lat temu. Możemy więc uznać, że realizm przechodzi test empiryczny.

Książka poświęcona jest teoretycznym założeniom realizmu i jego zastosowaniom do analizy różnych aspektów rzeczywistości międzynarodowej. Składa się z sześciu części dotyczących kolejno: teoretycznych podstaw realizmu, zastosowań teorii do wyjaśnienia sfery bezpieczeństwa i ekonomii, narodowych interpretacji realizmu, analiz stosunków międzynarodowych na poziomie regionalnym, relacji dwustronnych i polityki zagranicznej państw.

Rozdział pierwszy przedstawia mapę współczesnego realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Zdaniem jego autora, rozwój myśli realistycznej od czasu II wojny światowej przebiegał poprzez ukonstytuowanie się realizmu klasycznego, następnie neorealizmu i różnych nurtów w jego ramach oraz realizmu neoklasycznego. Porównanie poszczególnych nurtów pozwoliło na wyodrębnienie i usystematyzowanie różnic między nimi. Rozdział kończy konkluzja, że przyszłość realizmu jako teorii stosunków międzynarodowych określi rywalizacja między neorealizmem a realizmem neoklasycznym.

W rozdziale drugim Magdalena Kozub-Karkut analizuje możliwości analityczne dynamicznie rozwijającego się w ostatnim czasie realizmu neoklasycznego. Badaczka dowodzi, że realizm neoklasyczny nie jest przeciwieństwem, lecz

kontynuacją teorii Kennetha Waltza. Omawia założenia realizmu neoklasycznego na przykładzie prac Williama Wohlfortha i Randalla Schwellera. Konkluduje, że dzięki zaprzestaniu traktowania państw jako „czarnych skrzynek” realizm neoklasyczny uzupełnia w sposób istotny założenia neorealizmu.

W kolejnym rozdziale Szymon Maciejewski analizuje filozoficzne korzenie realizmu politycznego, doszukując się ich nie tylko w myśli Tukidydesa, Arystotelesa i Platona, lecz także Heraklita z Efezu i Hippiasza z Elidy. Dalszy rozwój myśli realistycznej przebiegał przez Średniowiecze (św. Augustyn, św. Tomasz) oraz Nowożytność, a jego kamieniami milowymi były dzieła Machiavellego, Hobbessa i Hegła. Autor dowodzi, że myśl realistyczna ma charakter ponadczasowy, bowiem świat nigdy nie był wolny od wojny, stosowania siły i oddziaływania dylematu bezpieczeństwa. Stąd też realizm ciągle pozostaje aktualną koncepcją badawczą.

Realizm spotyka się jednak z krytyką ze strony badaczy reprezentujących inne teorie. Iwona Krzyżanowska-Skowronek przedstawia argumenty krytyczne, wysuwane ze strony pospozytywizmu (Richard Ashley) i konstruktywizmu (Alexander Wendt). Badaczka dochodzi jednak do wniosku, że realizm ciągle zajmuje ważne miejsce w wyjaśnianiu współczesnych stosunków międzynarodowych. Jej zdaniem, w polskich stosunkach międzynarodowych trudno jednak doszukiwać się prac w pełni realistycznych. Środowisko znajduje się pod wpływem dominującej politycznej retoryki, tymczasem działalność naukowa wymaga obiektywizmu i wyzbycia się emocji, co można osiągnąć poprzez zachowanie dystansu do życia politycznego.

Cześć druga poświęcona jest zastosowaniom teorii realistycznej do analizy sfery bezpieczeństwa i ekonomii. Mirosław Sułek omawia znaczenie teorii cyklu siły Charlesa F. Dorana. Badacz przedstawia samą teorię oraz jej zastosowania na przykładzie wybranych państw. Posługuje się wskaźnikami określającymi potęgę państw, jednak miary potęgi zmieniają się w czasie, co utrudnia porównania. Prezentowane podejście mieści się w ramach badań ilościowych, wykorzystujących obliczenia matematyczne, rzadko jednak stosowanych w polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych. Łukasz Fijałkowski poszukuje natomiast związków między realizmem strukturalnym Kennetha Waltza a teorią sekurytyzacji. Występują one na poziomie metateoretycznym, poglądu na to czym jest teoria, jaki jest jej zasięg i ograniczenia, uznania miejsca państwa w analizie bezpieczeństwa oraz powiązań bezpieczeństwa z przetrwaniem i zagrożeniami o charakterze egzystencjalnym. Autor dochodzi do wniosku, że chociaż teoria sekurytyzacji nie wypływa z realizmu, lecz konstruktywizmu i analizy dyskursu, świadomie nawiązuje do niektórych elementów realizmu.

Dwa kolejne rozdziały poświęcone są kwestiom ekonomicznym. Karina Jędrzejewska utrzymuje, że w międzynarodowej ekonomii politycznej realizm może przyjąć postać neomerkantylizmu i nacjonalizmu ekonomicznego. Ba-

daczka pokazuje źródła obu tych pojęć, różne ich formy i współczesne przejawy oraz omawia relacje między międzynarodową ekonomią polityczną, a nauką o stosunkach międzynarodowych. W czasach kryzysów finansowych państwa podejmują działania protekcyjnistyczne na rzecz obrony swoich rynków, co wpływa na organizację międzynarodowego systemu finansowego i handlowego. Z kolei Anna Wróbel analizuje politykę handlową państw w świetle założeń realizmu. Badaczka omawia znaczenie handlu w stosunkach międzynarodowych z perspektywy teorii liberalnych, marksistowskich i realistycznych. Na tym tle analizuje poprawność założeń realizmu odnośnie do polityki handlowej, która w tym wypadku opiera się na prymacie państwa w gospodarce, a jej celem jest zwiększanie jego potęgi. Badaczka twierdzi, że korzyści przewidywane przez teorię handlu międzynarodowego nie są realizowane, państwa kierują się bowiem interesem narodowym, często sięgając do narzędzi protekcyjnistycznych, co jest zgodne z przewidywaniami realistów.

Część trzecia zawiera analizy miejsca realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych poszczególnych państw. Edward Haliżak omawia recepcję realizmu w chińskiej nauce o stosunkach międzynarodowych. Badacz przedstawia etapy rozwoju tej nauki wskazując na formułowanie się odrębnej dyscypliny, stopniowy proces odchodzenia od marksizmu i dezideologizację nauki. W latach 90. ubiegłego wieku rozpoczął się proces tłumaczenia na język chiński głównych dzieł poświęconych teoriom stosunków międzynarodowych, w szczególności realizmowi. Badacz przedstawia także dorobek naukowy Yan Xuetonga, uznanego za prekursora chińskiej szkoły realizmu, który w swych pracach interpretuje zachodni realizm poprzez pryzmat wartości zakorzenionych w chińskiej filozofii i kulturze. Usprawiedliwianie asertywnej polityki zagranicznej państwa zapewnia popularność realizmu wśród chińskich badaczy.

Anna Wojciuk i Jacek Czaputowicz analizują miejsce realizmu w polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych. Badacze wprowadzają rozróżnienie między realizmem politycznym, silnie obecnym w Polsce (jego reprezentantami byli m.in. Adam Jerzy Czartoryski, Paweł Popiel, Józef Piłsudski, Roman Dmowski, Stanisław Cat-Mackiewicz i Jan Bobrzyński), a realizmem rozumianym jako teoria stosunków międzynarodowych. W czasach PRL na uczelniach dominował marksizm, nastąpiło więc odcięcie rodzimych korzeni realizmu. Podejmowane w latach 1970. próby przyswojenia myśli realistycznej zostały przerwane w czasie stanu wojennego. Badania empiryczne treści artykułów odwołujących się do realizmu prowadzą do wniosku, że realizm jest słabo zakorzeniony w polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych. Inaczej niż w Chinach, gdzie odwoływanie się do własnej tradycji jest powszechne, dorobek polskiej tradycji realizmu politycznego został zapomniany i nie jest punktem odniesienia dla polskich badaczy.

Kolejne części poświęcone są zastosowaniom realizmu do analizy stosunków międzynarodowych na poziomie regionalnym, stosunków dwustronnych oraz polityki zagranicznej państw. Tematem rozdziału Artura Gruszczaka jest przydatność roztropnego realizmu w studiach wywiadowczych. Autor definiuje roztropny realizm jako podejście łączące teorię i praktykę polityki międzynarodowej, gdzie roztropność oznacza umiejętność określenia alternatywnych skutków działań politycznych. Podejście to z jednej strony uzupełnia realizm strukturalny, z drugiej natomiast jest odpowiedzią na jego ograniczenia. Współczesne studia wywiadowcze koncentrują się na systemie nadzoru nad dystrybucją informacji, które służą osiągnięciu praktycznych celów w zakresie bezpieczeństwa narodowego. Autor omawia poglądy czołowych badaczy oraz przydatność roztropnego realizmu do analizy powiązań o charakterze sieciowym w ramach wspólnoty wywiadowczej Unii Europejskiej.

Przykładem zastosowania realizmu do analizy współpracy regionalnej jest rozdział Damiana Szacawy. Badacz przedstawia założenia realizmu w odniesieniu do ról i funkcji pełnionych przez organizacje międzynarodowe na przykładzie Rady Państw Morza Bałtyckiego. Teza realistów, że państwa ignorują działania organizacji międzynarodowych, jeżeli nie służą one realizacji ich interesów, nie znalazła potwierdzenia w praktyce. Zdaniem badacza współpracę państw tłumaczą teorie liberalne, według których organizacje międzynarodowe są samodzielnym uczestnikiem stosunków międzynarodowych i mają zdolność wpływania na zachowanie państw. Wojciech Grabowski analizuje natomiast Radę Współpracy Arabskich Państw Zatoki. Badacz przedstawia teorie tworzenia sojuszy, równowagi sił i równowagi zagrożenia by na tym tle rozważyć zasadność wyjaśnień realistycznych współpracy państw. Utrzymuje, że współpraca między państwami arabskimi została wywołana względami bezpieczeństwa, jednak wraz z upływem czasu motyw ten stracił na znaczeniu, a państwa regionu Zatoki Perskiej zaczęły zapewniać sobie bezpieczeństwo poprzez relacje dwustronne ze Stanami Zjednoczonymi. Przykład ten potwierdza tezę realizmu, że najważniejszą potrzebą państw jest bezpieczeństwo.

Realizm jest także szeroko stosowany w wyjaśnieniach stosunków dwustronnych między państwami. Artur Skorek analizuje sojusz amerykańsko-izraelski w perspektywie realizmu klasycznego i realizmu strukturalnego. Badacz przedstawia podstawy funkcjonowania sojuszy oraz argumenty „za” i „przeciw” utrzymaniu sojuszu amerykańsko-izraelskiego. Omawia znane stanowisko Johna J. Mearsheimera i Stephena Walta, którzy twierdzą, że wsparcie Stanów Zjednoczonych wobec Izraela jest niezgodne z amerykańskim interesem narodowym, jednak przewaga Amerykanów nad innymi państwami jest na tyle duża, że mogą oni sobie pozwolić na takie działania. Rozdział kończy ocena siły eksplanacyjnej realizmu w świetle analizowanego studium przypadku. Badacz

dochodzi do wniosku, że w wyniku rozszerzenia założeń teoria realistyczna staje się niefalsyfikowalna. Z kolei Aleksander Głogowski analizuje konflikt indyjsko-pakistański w perspektywie teorii Waltza i Mearsheimera. Twierdzi, że przyczyny konfliktu nie dają się opisać z perspektywy teorii realistycznej, ponieważ dotyczą sfery aksjologii i religii, zwykle pomijanej przez realistów. Dopiero później przyczyny sporu o Kaszmir stały się „realistyczne”, u ich podłoża leżały ambicje mocarstwowe i dążenie do dominacji. Powstał ciąg zależności, dążenie do zrównoważenia przewagi strategicznej Chin doprowadziło do pozyskania przez Indie broni nuklearnej, co z kolei popchnęło do tego kroku także Pakistan. Konflikt między dwoma państwami falsyfikuje realistyczną tezę, że państwa atomowe nie prowadzą ze sobą wojen, jednak zarazem pokazuje, że społeczność międzynarodowa traktuje spór między państwami nuklearnymi z większą powagą. Mirosław Waleczek omawia możliwości współpracy Turcji i Iranu w świetle realizmu ofensywnego i realizmu defensywnego. Realiści ofensywni głoszą, że dylemat bezpieczeństwa, obawy przed oszukiwaniem i skupienie się na zyskach relatywnych ograniczają współpracę, a dochodzi do niej jedynie w obliczu wspólnego wroga lub zagrożenia. Realiści defensywni utrzymują z kolei, że dylemat bezpieczeństwa może zostać ograniczony przez zwiększenie zysków ze współpracy, która może podnieść poziom bezpieczeństwa. Badacz konkluduje, że warunki zewnętrzne zmusiły oba państwa do podjęcia współpracy, natomiast rywalizacja o wpływy przyczyniła się do jej zakończenia.

Ostatnia część jest poświęcona zastosowaniom realizmu do analizy różnych aspektów polityki zagranicznej państw. Tomasz Młynarski analizuje preferencje narodowe Francji wobec regionalnych i globalnych wyzwań przeciwdziałania zmianom klimatu. Badacz twierdzi, że za negocjacjami klimatycznymi kryją się sprzeczne narodowe interesy i dążenia do dominacji, a realizm dostarcza właściwych narzędzi do analizy tego problemu. Interesy ekonomiczne Francji wpływają na kształtowanie się europejskiego mechanizmu redukcji zanieczyszczeń i międzynarodowego reżimu przeciwdziałania zmianom klimatu. Duży udział energetyki jądrowej w miksie energetycznym kraju, skutkuje niskim poziomem emisji gazów cieplarnianych. Strategicznym celem Francji jest wykorzystanie przewagi wynikającej z posiadania programu energetyki jądrowej, co jest zgodne z założeniami realizmu neoklasycznego który głosi, że na politykę państwa wpływają uwarunkowania wewnętrzne, w tym potencjał technologiczny. Z kolei Aldona Tomczyńska analizuje hegemonię Stanów Zjednoczonych po zakończeniu zimnej wojnie z perspektywy realizmu ofensywnego Johna J. Mearsheimera. Rozważając trafność prognoz procesów międzynarodowych badaczka nie stwierdza, by państwa stosowały się do modelu zachowania postulowanego przez realizm ofensywny. Jej zdaniem ocena podejścia Mearsheimera sprawia

trudność, ponieważ ma on ambicje nie tylko przewidywania zdarzeń, lecz także zalecania określonych zachowań i krytykowania zachowania Stanów Zjednoczonych, które od nich odbiega.

Kolejny rozdział poświęcony jest polityce bezpieczeństwa Pakistanu. Agnieszka Kuszewska twierdzi w nim, że prowadzenie polityki zgodnej z założeniami realizmu tworzy iluzję bezpieczeństwa, nie przynosi jednak trwałego pokoju. Zwiększanie przez Pakistan potencjału militarnego, w tym arsenału nuklearnego, pełni rolę odstrasżającą wobec Indii. Pakistan udziela także wsparcia grupom terrorystycznym, które umożliwiają osiągnięcie „głębi strategicznej” w Afganistanie i umacniają pozycje państwa w indyjskiej części Kaszmiru. Uznając udział realizmu w wyjaśnieniu konfliktu, badaczka zgadza się z tymi, którzy dostrzegają ograniczenia realizmu w czasach spadku znaczenia państw kosztem uczestników niepaństwowych. Rafał Kwieciński omawia pozycję Chin w stosunkach międzynarodowych. Immanentną cechą polityki imperialnej jest dążenie do zmiany status quo i dominacji z pomocą przemocy. Chiny pragną uniknąć oskarżeń o imperializm, przedstawiciele różnych nurtów realizmu zgadzają się, że polityka chińska nie jest dziś agresywna. Realiści neoklasycyści twierdzą jednak, że Chiny będą ukierunkować swoje zasoby materialne w celu stworzenia skuteczniejszych narzędzi oddziaływania na scenie międzynarodowej.

Prezentowana książka pokazuje – mamy taką nadzieję – że polskie środowisko badaczy stosunków międzynarodowych zaczęło w pełni czerpać z dorobku realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. W latach wcześniejszych prace bezpośrednio odwołujące się do realizmu były stosunkowo rzadkie. Polscy badacze swobodnie poruszają się wśród nurtów w ramach realizmu, takich jak realizm defensywny, realizm ofensywny i realizm neoklasycyści. Kategorie realistyczne stosują do analizy funkcjonowania organizacji regionalnych, polityki państw i relacji dwustronnych. Ważnym zadaniem, które stoi przed polskim środowiskiem badaczy stosunków międzynarodowych jest zastosowanie realizmu do analizy polskiej polityki zagranicznej i procesu integracji europejskiej. Czekamy także „odkrycie” i przyswojenie polskiej myśli realizmu politycznego z okresu przed II wojną światową.

PRZPISY

- 1 A. Gałganek, E. Haliżak, M. Pietraś, *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych i Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2011; E. Haliżak, M. Pietraś, *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych i Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2012.